

Okultizam i alkemija u renesansi

Anić, Marijana

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:957381>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-23**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Diplomski studij Povijesti

Marijana Anić

Okultizam i alkemija u renesansi
Diplomski rad

doc. dr. sc. Dubravka Božić Bogović

Osijek, 2015.

Sažetak

U radu će biti prikazan razvoj okultizma i alkemije u razdoblju renesanse, odnosno povijesno-kulturnom razdoblju između 14. i 16. stoljeća. U prvom dijelu rada definira se pojam renesanse, odnosno nastajanje renesanse kao razdoblja koje je bilo prekretnica u razvoju kulture i načina razmišljanja u odnosu na srednji vijek te pojam okultizam koji se provlači kroz cijelu ljudsku povijest u različitim oblicima i što on obuhvaća. U daljnjem dijelu rada opisuje se razvoj okultnih znanosti kabale i hermetizma te okultnih umijeća alkemije, astrologije i magije, gdje je magija podijeljena na magiju u užem smislu i vještičarstvo. Za svaku od okultnih znanosti i umijeća također se daje osvrt na stavove Katoličke Crkve. Prikazano je i nekoliko utjecajnih okultnih pojedinaca koji su svojim djelima i radom dali doprinos razvoju pojedinih grana okultizma. Prisutnost okultnih znanosti u renesansi pokazuje kako su ljudi bili nezadovoljni dotadašnjim shvaćanjem kršćanstva te su ga pokušali doraditi okretanjem okultnim znanostima.

Ključne riječi: renesansa, okultizam, alkemija, religija

Sadržaj

1. Uvod.....	3
2. Renesansa.....	5
3. Okultizam.....	7
4. Okultne znanosti u renesansi.....	8
4.1. Temelji vjerovanja u okultno tijekom renesanse.....	9
4.2. Astrologija.....	11
4.3. Hermetizam.....	13
4.4. Kabala.....	16
4.5. Magija.....	18
4.6. Vješticarstvo.....	21
4.6.1. Progoni vještica.....	23
4.6.2. Malleus Maleficarum.....	25
5. Alkemija.....	27
6. Utjecajne ličnosti okultizma.....	31
6.1. Marsilio Ficino.....	31
6.2. Giovanni Pico della Mirandola.....	32
6.3. Heinrich Cornelius Agrippa.....	33
6.4. Paracelsus.....	34
7. Zaključak.....	36
8. Popis priloga.....	37
9. Prilozi.....	38
10. Popis literature.....	42

1. Uvod

Vjerovanje u magiju, odnosno okultno bilo je prisutno u svim razvojnim faza društva, pa tako i tijekom renesanse. Prvo poglavlje rada bavi se poviješću samog pojma renesansa, te njezinim značajkama i događajima, kulturnim i političkim, koji su utjecali na razvoj renesanse. Nakon toga slijedi poglavlje u kojem se definira okultizam i nastanak tog pojma, koji je isto kao i pojam renesansa tvorevina 19. stoljeća. Ovo poglavlje, ali i rad u cjelini, odnose se na zapadnjački tip okultizma. Slijedeće poglavlje predstavlja jednu cjelinu koja opisuje razloge popularnosti okultističkih vjerovanja u renesansi i koji su bili temelji tih vjerovanja te je podijeljeno na nekoliko manjih poglavlja od kojih se svako bavi određenom okultnom znanosti, odnosno umijećem. Prvo na redu je umijeće astrologije koje proučava kretanja nebeskih tijela na temelju kojih astrolozi sastavljaju horoskope ili proriču budućnost. Opisano je zašto je interes za astrologiju tijekom renesanse bio u porastu te podjela i značenje pojedinih oblika astrologije. Na kraju prikazani su razlozi kritiziranja astrologije te stav Crkve. Slijedeće poglavlje bavi se okultističkom znanosti hermetizma i prikazuje kako hermetizam dolazi do europskih gradova te učenja zasnovana na spisima Hermesa Trismegistusa, odnosno *Corpus Hermeticum*. Potaknuti hermetičkim tekstovima, učenjaci poput Ficina i Pica u svojim djelima pokušavaju stvoriti novi kršćanski okultizam. Iduće poglavlje se bavi kabalom kao okultnom znanosti te objašnjava kako je u katoličkoj Europi došlo do prihvatanja i širenja tog židovskog učenja. Također je opisano viđenje svijeta prema kabali i stepenice koje vode jedinstvu s Bogom te pokušaj potvrde kršćanstva preko kabale. Zatim se u slijedećem poglavlju bavi magijom u užem smislu riječi, tj. umijećem koje se koristilo nadnaravnim silama pri kontroliranju i manipulaciji prirodom. Opisana je podjela magije te kritika i stav Crkve prema tom umijeću. Poglavlje koje zatvara cjelinu je o vještičarstvu, koje je također vrsta magijskog umijeća no orijentirano prema činjenju zlodjela i štete. Poglavlje opisuje karakteristike vještice te progone i suđenja kojima su bile izložene vještice, jer se smatralo da se vještičarstvom bave žene. Također sadrži kratak osvrt na *Malleus Maleficarum*, najznačajniju literaturu o vještičarstvu i suđenju vješticama. Nakon toga slijedi nova cjelina koja se bavi umijećem alkemije, koje se dijelilo na praktičnu granu koja se bavila pretvaranjem kovina u zlato i traženjem Kamena mudraca te duhovnu granu koja je tražila pročišćenje duše i transmutaciju duha. Opisane su sličnosti i poveznice unutar alkemije i kršćanstva. U posljednjem poglavlju donosi se prikaz nekoliko utjecajnih ličnosti, a to su Marsilio Ficino, Giovanni Pico della Mirandola, Agrippa i Paracelsus. U poglavlju su ukratko opisani njihovi životi te učenja i izdana djela. Iako se smatra da razdoblje renesanse odiše

racionalnošću, prisutnost vjerovanja u okultno ukazuje kako se tadašnji ljudi nisu bojali istraživati mistična znanja, potekla iz Antike te zabranjena u srednjem vijeku, kako bi bolje shvatili i objasnili svijet oko sebe.

2. Renesansa

Sastavljena od brojnih događaja koji se ne mogu pobrojati, povijest je beskonačno složena te je potrebno opisati i uobličiti te događaje kako bi se olakšalo proučavanje povijesti. U tu svrhu, povijest se oblikuje podjelom u razdoblja koja se lakše razumiju ako se mogu označiti jednom riječ koja sažima njegov duh.¹

Riječ *renesansa* svoju primjenu započinje sredinom 19. stoljeća kad je označavala period povijesti Italije i Europe, tj. određeno povijesno razdoblje u književnosti i umjetnosti. Tada se učvršćuje ideja o renesansi kao razdoblju radikalne i intenzivne obnove, te o nepovratnosti trenutka rođenja "novog" oblika humanosti.² Naziv *renesansa* prvi je upotrijebio francuski povjesničar Jules Michelet (1798.-1874.) početkom 19. stoljeća, ušao je u upotrebu zahvaljujući djelu *Die Kultur der Renaissance in Italien (Kultura renesanse u Italiji)* Jakoba Burckhardta (1818.-1897.).³ Naziv se zadržao jer je na prikladan način opisivao prijelaz srednjovjekovnog razdoblja gdje je Europa bila "utjelovljenje kršćanstva" u početak modernog doba, odnosno razdoblje od 14. stoljeća u Italiji do 16. stoljeća u ostatku Europe.⁴

Novo poimanje čovjeka i njegove povijesne uloge, procvat umjetnosti te profinjenost intelektualnog života kao obilježja renesanse, stvorili su drugačiji identitet Europe, temeljen na povjerenju u ljudski razum i njegovoj sposobnosti da stvori nove političke i filozofske pravce koji potvrđuju nadmoć čovjeka. Svjetovnost kojom se renesansa suprotstavljala srednjem vijeku nastala je zbog obilja novih namjera, misli i nazora prema čovječanstvu i prirodi, ali ona sama po sebi nije bila neprijatelj religiji.⁵

Do promjena u intelektualnoj klimi humanističkih središta dovele su političke krize talijanskih država sredinom 15. stoljeća, prijetnje Osmanlija s Istoka te pokušaji pomirenja katoličanstva s istočnom Crkvom. Posljedica tih događanja očitovali su se u promjeni očekivanja i interesa kulturnih ljudi te pridodavanju ezoterijskog karaktera novom dobu. Vjerske i političke krize iz prve polovice 16. stoljeća te otkriće „novog svijeta“ uzrokovale su promjene u viđenju

¹ Johnson, Paul, *Renesansa: kratka povijest*, Alfa, Zagreb, 2008., str. 9.

² *Povijest 8, Humanizam i renesansa*, Europa-press holding, Zagreb, 2007., str. 19.

³ *Povijest 7, Razvijeni srednji vijek*, Europa-press holding, Zagreb, 2007., str. 222.

⁴ Johnson, P., *Renesansa: kratka povijest*, str. 9.

⁵ *Povijest 7, Razvijeni srednji vijek*, str. 223.; Burckhardt, Jacob, *Kultura renesanse u Italiji*, Prosvjeta, Zagreb, 1997., str. 445.

svijeta. Iako je razdoblje nakon 1500. godine obilježeno razvojem znanosti, ono je i dalje prožeto ezoterijskim odjecima, obnovljenom sklonošću magiji i proročkim iščekivanjima.⁶

Tijekom renesanse odvijao se opći rast i širenje bogatstva, ali i napredak društva u kojemu izum tiskarskoga stroja ima eksplozivan utjecaj na širenje kulture te se smatra najvećim kulturnim događajem renesanse. Iako su ekonomski i tehnološki razvoj bitni za nastanak renesanse, ona je prvenstveno humanistički događaj.⁷

⁶ *Povijest 8, Humanizam i renesansa*, str. 29., 53.

⁷ Johnson, P., *Renesansa: kratka povijest*, str. 24., 30.

3. Okultizam

Pojam *okultizam* stvorio je *Eliphas Lévi* (1810.-1875.) 1856. godine iz latinskog pridjeva *occultus* koji je značio skriven, tajan, tajanstven. Okultizam obuhvaća široki spektar teorija koje uključuju vjerovanje i znanje ili korištenje nadnaravnih sila ili bića. Prisutnost takvih vjerovanja, prvenstveno magijskih, pronalazila se u svim ljudskim društvima kroz povijest, sa značajnim odstupanjima u njihovoj naravi te odnosu društva prema njima. Kao praksa, okultizam označava spoznaju i primjenu okultnih umijeća i znanosti.⁸

Okultizam u užem smislu obuhvaća sva okultna umijeća i okultne znanosti. U okultna umijeća ubrajaju se alkemija, astrologija, magija te okultna medicina,⁹ dok se u okultne znanosti ubrajaju hermetizam, kabala i brojne druge.¹⁰

U zapadnim društvima, izraz *okultizam* stekao je intelektualno i moralno nepodobne konotacije za razliku od nekih drugih društava gdje takve vještine i vjerovanja nisu u sukobu s prevladavajućim svjetonazorom. Okultne prakse temelje se na pretpostavljenoj sposobnosti pojedinca da manipulira prirodnim zakonima u vlastite ili klijentove svrhe, a smatraju se zlima samo kada uključuju i kršenje moralnih zakona društva.¹¹

Popularno nazvana zapadnjačka okultistička tradicija, temelji se na drevnoj „tajnoj filozofiji“ koja se provlači kroz sve okultne prakse. U konačnici ta tajna filozofija proizlazi iz helenističke magije i alkemije s jedne strane te židovskog misticizma s druge. Glavni helenistički izvor je *Corpus Hermeticum*, koji se bavi astrologijom i drugim okultnim vještinama te duhovnom regeneracijom. Židovski element posuđen je iz kabale, koja je učenjacima u Europi bila poznata od srednjeg vijeka te je tijekom renesanse povezana s hermetičkim tekstovima. Nastala hermetističko-kabalistička tradicija povezala je teoriju i praksu prirodne magije, koja se kasnije predstavila kao dobra magija za razliku od zle magije povezane s vještičarstvom.¹²

⁸ Riffard, Pierre A., *Rječnik ezoterizma*, V.B.Z., Zagreb, 2007., str. 282.; *The new encyclopaedia Britannica*, Vol. 25: *Macropaedia: knowledge in depth*, Encyclopaedia Britannica, Chicago, 1995., str. 76.

⁹ Korištenje okultnih znanja u medicinske svrhe.

¹⁰ Riffard, P. A., *Rječnik ezoterizma*, str. 282

¹¹ *The new encyclopaedia Britannica*, Vol. 25: *Macropaedia: knowledge in depth*, str. 76.

¹² Isto, str. 76.

4. Okultne znanosti u renesansi

Ideal srednjovjekovnog kršćanstva bio je redovnik koji se u potpunosti odrekao svjetovnog života te se posvetio proučavanju i štovanju Boga, dok se renesansa okreće idealu „univerzalnog čovjeka“ koji cijeni i proučava svaki oblik prirode.¹³ Popularnost okultizma u renesansnom razdoblju bila je motivirana traženjem sredstava koja bi zadovoljila želju za ovladavanjem svijeta, ali nije smatrano da se tim metodama moglo detaljnije upoznati kozmički red i saznati tajne svemira.¹⁴

Tema čovjekove časti i humanističke obnove prema Marsiliju Ficinu (1433.-1499.) se manifestirala u prikazu čovjeka kao mikrokozmosa gdje je čovjek bio sinteza i pravo središte univerzalnog reda. Renesansni okultisti protivili su se srednjovjekovnom tipu racionalizma, smatrajući da se istinska mudrost može postići maštom i nadahnućem, a ne razumom. Takve koncepcije afirmirale su se u kulturi nadahnutoj hermetičkim i kabalističkim tekstovima.¹⁵

Raznovrsni oblici renesansne misli, poput astrologije i alkemije, mogu se smatrati magijskima u širem smislu jer su koristili moći i mehanizme kauzalnosti, koji bi u današnjem modernom svijetu bili smatrani kao nadnaravni i nepostojeći. Neki oblici magije uključivali su interakciju s duhovima, anđelima ili demonima, ali to nije bio slučaj sa svom magijom. Naučena magija se u renesansi povezivala sa širim intelektualnim razvojem te su tijekom cijelog 16. stoljeća, ali i dalje, magijski i mistični motivi preuzeti iz Antike bili proučavani usporedno s najnaprednijim matematičkim postupcima.¹⁶

Iako je tijekom renesanse procvjetao široki spektar filozofskih tradicija, od mehaničkih pa sve do mističnih mišljenja i tradicija, okultne sile bile su gotovo jednoglasno prihvaćene kao nešto što rukovodi svijet, iako nije postojao jasan konsenzus o prirodi tih sila; neki su smatrali da su okultne sile nadnaravnog i demonskog podrijetla, dok su ih drugi vidjeli kao potpuno prirodne sile koje upravljaju svijetom.¹⁷

¹³ Cavendish, Richard, *Istorija magije*, Jugoslavija, Beograd, 1979., str. 129.

¹⁴ *Povijest 8, Humanizam i renesansa*, str. 30-31., 62.

¹⁵ Cavendish, R., *Istorija magije*, str. 129.; *Povijest 8, Humanizam i renesansa*, str. 30-31.

¹⁶ Herva, Vesa-Pekka, *Maps and magic in Renaissance Europe*, Journal of Material Culture, Vol. 15, No. 3, 2010., str. 323-343.; str. 326.; *Povijest 8, Humanizam i renesansa*, str. 60.

¹⁷ Herva, V., *Maps and magic in Renaissance Europe*, str. 333-334.

Budući da je okultizam popularno i zanimljivo područje, većina dostupne literature je zabavno-popularnog karaktera, odnosno napisana je kao priručnik za bavljenje određenom okultnom znanosti te ne pruža znanstveni i kritički uvid u razvoj i značaj vještine u društvu kroz povijest. Zbog navedenoga problema, u izradi rada morala sam se ograničiti na prikaz onih vještina za koje je dostupna znanstvena literatura. Također zbog dostupnosti literature, postoji razlika u detaljnosti prikaza između predstavljenih okultnih vještina.

4.1. Temelji vjerovanja u okultno tijekom renesanse

Tijekom renesanse postojalo je više okultnih tradicija. Prva takva tradicija bila je popularna magija. Kao i u svakom dobu, svaki grad imao je svoje "vješte muškarce" i "mudre žene"; koji su nudili lijekove za uobičajene ljudske probleme, proricali, liječili, otkrivali lokaciju blaga, pomagali u uspjehu u ljubavi i tumačili snove. Popularna magija bila je osporavana u ranom novom vijeku najviše od strane kršćanskog svećenstva koje se trudilo distancirati religiju od osuđivane magije. Naravno, vjerovanje u moć vještica išlo je ruku pod ruku s radovima o demonologiji jer se vjerovalo da su vještice bile pomoćnice vraga. Ovim popularnim tradicijama magije i demonizacije možemo pridodati i alkemiju, ako alkemiju definiramo kao magičnu vještinu.¹⁸

Tijekom renesanse, kao podrška vjerovanju u okultno postojalo je pet doktrina¹⁹, čije je postojanje bilo prihvaćeno u javnosti, a koje su se mogle koristiti u obranu magije i vjerovanja u magiju. Prvi i najvažniji sklop doktrina u vezi s magijom je vjerovanje u utjecaj nebeskih tijela na zemaljske događaje. Prirodna magija je uvelike bila astralna magija, ako smatramo da se "astralno" odnosi na sva nebeska tijela a ne samo zvijezde, iako su neki mislioci odbacivali tu mogućnost vjerujući kako su svjetlo i pokret jedini nebeski utjecaji koji su bili potrebni.²⁰

Drugi sklop doktrina imao je veze sa snagom riječi i rituala. Karakteristika renesansne magije, kao i magije svih vremena, uvjerenje je da određeni obredi/rituali u pratnji ključnih riječi imaju moć koji može dovesti do željenih učinaka samo ako se obavljaju u pravom smislu te s pravom namjerom. Bilo bi pogrešno pretpostaviti da je izmijenjeno stanje svijesti smatrano kao

¹⁸ Dawes, Gregory W., *The Rationality of Renaissance Magic*, Parergon, Vol. 30, No. 2, 2013., str. 33-58; str. 37.

¹⁹ Lat. *doctrina*, znači učenost, učenje o nečemu izloženo kao sistem.

²⁰ Dawes, G. W., *The Rationality of Renaissance Magic*, str. 40-42.

jedini učinak magijskih rituala. Renesansni mislioci su vjerovali da magični rituali mogu imati fizičke učinke, pored njihovih psiholoških ili socijalnih učinaka.²¹

Treći sklop doktrina je uvjerenje o vezi takozvane „učinkovite sličnosti“. Ovo uvjerenje u povijesti je bilo najizraženije u doktrini potpisa: po kojoj izgled stvari može ponuditi ključ za razumijevanje njezinih skrivenih (okultnih) uzročnih karakteristika. Doktrina potpisa bila je povezana s doktrinom nebeskih utjecaja, jer se za zvijezde i planete često misli da su odgovorni kako za skrivene utjecaje tako i vanjske znakove (potpise). Ona ujedinjuje vjerovanja u okultne i tajanstvene sile s tvrdnjom o tome kako te sile trebaju biti otkrivene. Dok su zemaljske skrivene moći *skrivenne*, one se također manifestiraju, u smislu da ih mogu „očitati“ oni koji imaju potrebnu vještinu.²²

Na pitanje kako čarobnjak stječe znanje o okultnim silama odgovara doktrina o makrokozmosu i mikrokozmosu. Prema ovoj doktrini, ljudsko biće predstavlja svemir u malom te odražava i sadrži u svojoj osobi svojstva svemira u cjelini. Ljudsko biće je mikrokozmos jer je kompozicijsko biće, odnosno ima astralnu prirodu kao i zemaljsku prirodu. Upravo zato što je čovjek mikrokozmos, on u sebi sadrži sva znanja o svemiru koja mu omogućuju spoznaju o okultnim silama.²³

Konačni potencijalni izvor magijske moći, o kojem su često raspravljali i protivnici magije, bio je demonski²⁴ ili točnije *daemonski*. Vjerovalo se kako postoje duhovna bića koja imaju nadnaravne moći na koje se čarobnjak može pozvati. To uvjerenje nije samo proizvod kršćanstva; pronađeno je kod praktičara popularne magije već u antici. Drevni demoni često su izjednačavani s kršćanskim anđelima. Iako nisu svi demoni zli smatralo se opasnim zazivati ih, jer čak i ako je osoba koja ih zaziva imala dobre namjere, moglo je imati loše posljedice.²⁵

²¹ Isto, str. 42-45.

²² Isto, str. 43-44.

²³ Isto, str. 45.

²⁴ Grč. *daimon* (δαίμων), natprirodno biće, posrednik između bogova i ljudi.

²⁵ Dawes, G. W., *The Rationality of Renaissance Magic*, str. 45-46.

4.2. Astrologija

Astrologija je znanost koja proučava učinke nebeskih tijela na zemaljske događaje, obuhvaćajući u najširem smislu popularne mitove o zvijezdama i zamršene matematičke proračune profesionalnih astrologa. Temelji se na principu Hermesa Trismestigusa „*ono što je gore je kao i ono što je dolje*“, odnosno da položaj nebeskih tijela utječe na ljude i događaje na Zemlji, zapisanom na Smaragdnoj ploči.^{26 27}

Važnost astrologije za Crkvu i državu proizlazi iz općih proricanja koja su razradili arapski astrolozi. Konkretno, teorija konjunkcije²⁸ ukazivala je na vrijeme za promjene u carstvima i religijama. Od 13. stoljeća, mnogi su znanstvenici prihvatili mogućnost korištenja astrologije u predviđanju kraja svijeta. Srednjovjekovni mislioci uspjeli su povezati astrologiju i kršćansku teologiju u kompromisu koji je preživio do 17. stoljeća. Iako je renesansa bila razdoblje velikih znanstvenih i tehničkih otkrića, interes za astrologiju je bio u porastu. Mnogi humanisti renesansne Italije, zajedno sa svojim plemićkim pokroviteljima, željno su prihvatili astrologiju, dok su ju neki napali. Neki humanisti povezali su teme obnove ili nove epohe u svom vremenu s teorijom konjunkcije, drugi su slijedili astrologiju utemeljenu na magiji. Astrologija je u to vrijeme bila svrstavana u znanosti, ali njeni protivnici su koristili argumente poput magije i idolopoklonstva kako bi uništili njezin utjecaj.²⁹

Postoje tri oblika astrologije, a to su influencijski, simbolički te filozofski. *Influencijska astrologija* zasnovana je na vjerovanju u postojanje jednosmjernih odnosa nebeskih tijela i zemaljskih zbivanja. Njezin cilj je proricanje, odnosno izrade horoskopa, interpretacije i prognoze temeljene na karti neba u trenutku rođenja, a bavi se problemom odnosa nebeskih tijela i ljudske slobode. *Simbolička astrologija* je temeljena na vjerovanju o postajanju dvosmjernih odnosa nebeskih tijela te ljudi i bića, odnosno svemir prodire u zemaljsko, a misao se projecira u svemir. Simbolička, za razliku od influencijske astrologije ne bavi se predviđanjem nego

²⁶ Glavno učenje Corpusa Hermeticuma, smatra se najstarijim i najpoznatijim alkemijskim tekstom. U Europi se prvi put pojavljuje tijekom 13. stoljeća.

²⁷ *The history of science and religion in the western tradition: an encyclopedia*, Garland Publishing, New York, London, 2000., str. 527.; Guiley, Rosemary E., *The Encyclopedia of Magic and Alchemy*, Facts on File, New York, 2006., str. 23.

²⁸ Poravnavanje dva ili više planeta u pravocrtnu liniju.

²⁹ *The history of science and religion in the western tradition: an encyclopedia*, str. 530.; Drury, Nevill, *Magic and witchcraft: from shamanism to technopagans*, Thames & Hudson, London, 2003., str. 104.; Bobrick, Benson, *Sudbonosno nebo: povijest astrologije*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007., str. 120.

tumačenjem vanjskog i unutrašnjeg stanja neba. *Filozofska astrologija* smatra da sve u prirodi počiva na mreži podudarnosti zbog čega svako biće ima višestruko značenje.³⁰

Influencijska astrologija dodatno se razdvajala na *prirodnu* i *sudsku astrologiju*. *Prirodna astrologija* bavi se vremenom i medicinom. Astrologija je bila najuspješniji način predviđanja vremena u ranom novom vijeku 15. stoljeća. Poljoprivrednici su koristili prognoze za donošenje odluka o sađenju, a trgovci su htjeli znati o nadolazećim olujama prije slanja svojih brodova, tako da se astrologija smatrala važnom za gospodarstvo.³¹

Liječnici su vjerovali da nebeska tijela utječu na zdravlje pojedinca i društva. Provjeravali su astrološke karte rođenja kako bi razumjeli fizičke i emocionalne karakteristike pacijenta. Oni su proučavali nebesa kako bi znali kada primijeniti određene tretmane, jer se, primjerice, vjerovalo da je krvarenje pod utjecajem mjesečevih mijena. Liječnici su koristili astrologiju za predviđanje tijeka bolesti, a posebno su gledali „kritične dane“, vrijeme u kojem se tijek bolesti mijenjao.³²

Sudska astrologija uključivala je čitanje osobnih karakteristika i predviđanje ljudskog ponašanja. U renesansi su postojale četiri kategorije sudske astrologije. *Opća predviđanja* temelje se na kretanjima nebeskih tijela i bave se društvom u cjelini. *Natalna predviđanja*, poznatija kao horoskop, bila su zemljovidi neba u trenutku rođenja osobe, te su davala uvid u podatke o urođenom karakteru i predispozicijama osobe. *Elekcijaska predviđanja* pružala su izbor povoljnog trenutka za neki događaj na temelju položaja nebeskih tijela. Najkontroverznija kategorija sudske astrologije bila su *horarna pitanja*. Vjerovalo se kako astrolog može odgovoriti na bilo koje pitanje uzimajući u obzir nebesa i položaj nebeskih tijela točno u trenutku kada je pitanje postavljeno, pod pretpostavkom da je trenutak postavljanja pitanja predstavljao rođenje pitanja.³³ Ponekad nije bilo jasno jesu li kod važnih političkih događaja, astrolozi prvo izračunali predviđanja ili su ih računali naknadno. Astrološke konzultacije bile su tražene od strane svećenstva, kraljeva, gradskih vlasti te čak i pojedinih papa, a na nekim španjolskim i talijanskim sveučilištima postojale su katedre posvećene astrologiji.³⁴

³⁰ Riffard, P. A., *Rječnik ezoterizma*, str. 47.

³¹ *Encyclopedia of the science revolution: from Copernicus to Newton*, Garland Publishing, New York, London, 2000. str. 47.

³² Isto, str. 47.

³³ Isto, str. 47.

³⁴ Burckhardt, J., *Kultura renesanse u Italiji*, str. 459.; Cavendish, R., *Istorija magije*, Jugoslavija, Beograd, 1979., str. 104.

Protivnici astrologije primarno su bili motivirani vjerskim razlozima: prema njima astrologija ometa vjerovanje u Božju providnost i ljudsku slobodnu volju, i daje sekularno objašnjenje vjerskih fenomena. Tako više ne bi postojalo pribjegavanje objašnjenju kuge kao božje kazne za ljudske grijeha, ako se kuga mogla objasniti stanjem neba i nebeskih tijela što je učinio Medicinski fakultet Sveučilišta u Parizu. Epidemiju kuge 1348. godine objasnili su činjenicom da je 20. ožujka 1345. godine, u 13 sati došlo do sprege Saturna, Jupitera i Marsa u znaku Vodenjaka; povezanost Saturna i Jupitera uzrokuje katastrofu dok veza Marsa i Jupitera uzrokuje kugu, a Vodenjak je bio povezan s elementom zraka. Pico della Mirandola (1463.-1494.) smatra kako je vjerovanje u zvijezde i astrologiju korijen svake bezbožnosti i nemoralnosti.³⁵

Stav Crkve prema astrologiji dugo se mijenjao između prihvaćanja i neprijateljstva. Pomisao da sudbina pojedinca više ovisi o položaju planeta nego o Bogu nije se mogla tolerirati te se ionako smatralo kako su planetarna božanstva slična s poganskim bogovima, odnosno zlim demonima. Mnogi kršćani su vjerovali u astrologiju te su mislili kako su zvijezde znakovi pomoću kojih Bog vjernicima govori o svojim planovima, a ako planeti jesu zli demoni onda je najbolje pažljivo ih promatrati. Jedan od problema koje je Crkva imala s astrologijom bila je njezina povezanost s magijom. Voditelj katedre za astrologiju pri sveučilištu u Bologni, Cecco d'Ascoli (1269.-1327.), zajedno sa svojim kolegama, je bio spaljen na lomači 1327. godine zbog inzistiranja da je Isus Krist na svijet došao u skladu s učenjima astrologije i da je slijed Isusova života bio točno određen njegovim horoskopom kojega je Cecco sam izračunao.³⁶

Postojao je još jedan razlog kritiziranja astrologije koji nije imao veze s religijom, a temeljio se na činjenici da ne postoji osoba koja bi uspjela savladati cjelokupno znanje o svemiru što je značilo da astrologija ima smisla u teoriji, ali je u praksi nepotpuna i prožeta manama.³⁷

4.3. Hermetizam

Godine 1460. redovnik *Leonardo de Pistoia* sa svojih putovanja po Grčkoj, donio je u Firencu grčke manuskripte, kasnije poznatije kao *Corpus Hermeticum*, ili *Hermetica*. Ti tekstovi,

³⁵ *Encyclopedia of the science revolution: from Copernicus to Newton*, str. 48.; Burckhardt, J., *Kultura renesanse u Italiji*, str. 460.

³⁶ Cavendish, R., *Istorija magije*, str. 103-106.

³⁷ Adams, T., Olsen, K., Smith, M. A., *Thinking About Magic in Medieval and Early Modern Europe*, Parergon, Vol. 30 (2), 2013., str 1-10.; str. 4.

pronađeni u Makedoniji, bili su predstavljani poznatom kolekcionaru grčkih manuskripta *Cosimu de Mediciju* (1389.-1464.). Dvije godine kasnije Cosimo je zatražio da njegov mlađi učenik, *Marsilio Ficino*, prevede te manuskripte na latinski jezik. Prijevod je dovršen 1463. godine i time je Firenca postala središte hermetičke tradicije.³⁸

Hermetički materijal u osnovi temelji se na pisanjima grčkog misticizma i rane filozofije koja vuče korijene u platonizmu, stoicizmu te moguće i mithraizmu. Većina znanstvenika slaže se da tekstovi potječu iz druge polovice 2. stoljeća prije Krista pa sve do kraja 3. stoljeća nove ere. U tim spisima, *Hermes Trismegistus* (trostruko veliki) prikazan je kao mudri spiritualni/duhovni učitelj- učitelj koji je, u određenom smislu, mješavina grčkog boga Hermesa i egipatskog boga Totha. *Corpus hermeticum* predstavlja niz filozofskih rasprava između *Hermesa Trismegistusa* i njegovih sljedbenika, zasnovanih na principu da postoji temeljno jedinstvo među svim materijama. Hermetizam je smatrao da stvarnost predstavlja jedinstvenu cjelinu u kojoj svi dijelovi, iako povezani i u harmoniji, imaju svoju vrijednost i mjesto u svijetu.³⁹

Prema hermetičkom modelu Bog je stvorio svijet, svijet je razumio percepciju vremena, a vrijeme je dovelo do stvaranja ideje "postojanja". Vječnost je u domeni Boga, ali privremeni svijet premješten je u vječnost. Na taj način, i u holističkom smislu, može se zaključiti kako "sve je jedno". Prema hermetičkom učenju i perspektivi, naš jedinstveni svemir podijeljen je na tri svijeta. Najniža sfera je svijet Prirode, koja prima božanski utjecaj od najsvetijih područja. Na sljedećoj razini su zvijezde, kao i duše i "čuvari". Još više nalazi se super-nebeski svijet, svijet anđeoskih duša koje posjeduju superiorno znanje o stvarnosti jer su najbliže Jednom- Bogu koji je izvor svog stvaranja.⁴⁰ Duhovnim putem pojedinac može spoznati Boga i samoga sebe te narav vlastite besmrtnosti, a to se postiže proučavanjem slijedećih sposobnosti: *Gnosis* (znanje) ili duhovno buđenje izazvano shvaćanjem da Bog želi biti spoznat; *Logos* (razumni govor) ili obrazovanje o strukturi i prirodi stvaranja; *Nous* (razum) ili prosvjetljenje postignutim razvojem intuicije, mašte i mistične inicijacije.⁴¹

Dominantna tema hermetičkih tekstova jest da *Hermes Trismegistus* utjelovljuje mudrost učenja jer on shvaća osnovu jedinstvenosti sa svemirom. Oni koji su se nadali da će učiti od

³⁸ Drury, N., *Magic and witchcraft: from shamanism to technopagans*, str. 82.

³⁹ Guiley, R. E., *The Encyclopedia Of Magic And Alchemy*, str. 61., 82.; Baigent, M., Leigh, R., *Elik sir i kamen: naslijeđe magije i alkemije*, str. 43

⁴⁰ Drury, N., *Magic and witchcraft: from shamanism to technopagans*, str. 84.

⁴¹ Guiley, R. E., *The Encyclopedia Of Magic And Alchemy*, str. 135.

Hermesa Trismegistusa vidjeli su tu mudrost kao nešto što se mora zaraditi jer je bila potrebna kako bi se varljiva materijalna realnost razlikovala od pravog svijeta uzvišene realnosti.⁴²

Ficino i njegov učenik Giovanni Pico della Mirandola te mnogi drugi učenjaci koristili su hermetičke tekstove kao temelj u pokušaju stvaranja novog kršćanskog okultizma, usmjerenog na spiritualne i praktične ciljeve.⁴³ Pojava takvih učenjaka zajedno s izumom tiskarskog stroja dovela je do širenja i promicanja hermetizma, u što su bili uključeni i svećenici čije je sudjelovanje bilo u suprotnosti s crkvenim pravovjerjem.⁴⁴ Ideja o novom kršćanskom okultizmu doživjela je svoj vrhunac 1591. godine kada Franjo Petrić (1529.-1597.) izdaje *Nova de universis philosophia* (*Nova sveopća filozofija*), prijedlog platonске i hermetičke doktrine, prožeta okultističkim motivima. Tri godine kasnije, *Nova de universis philosophia* pokazala je kako ideja tumačenja koncepcije stvarnosti oslobođena "antičkih" autoriteta i posvećenih intelektualnih navika, nije dovoljno snažna u nadmetanju s institucijama koje su željele obraniti svoj nauk i privilegije.⁴⁵

Hermetizam se krajem 16. stoljeća uspostavio i na dvoru cara Svetog Rimskog Carstva Njemačkog Naroda (962.-1806.) Rudolfa II. (1552.-1612.) koji je s oduševljenjem prihvatio sve oblike hermetičkog učenja, posebice magiju i alkemiju. Rudolf II. je pozivao hermetičare iz svih krajeva Europe, nudeći im pokroviteljstvo, u novu prijestolnicu Carstva, Prag. Zbog njegove zanesenosti hermetizmom, ali i zbog pokroviteljstva brojnih učenjaka, bio je uzdizan kao novi *Hermes Trismegistus* te izvor nadahnuća od strane nekih hermetičara.⁴⁶

Zanimanje za hermetičku književnost u razdoblju renesanse bilo je simbol otpora prema znanosti koja se polagano pretvarala u „preciznu znanost“,⁴⁷ za razliku od dotadašnje tradicionalne filozofsko-religiozne znanosti. Jedna od zamjerki znanosti je davanje prednosti razumu i opažanju naspram božanske objave.⁴⁸

Hermetizmu je došao kraj kada je 1614. godine Isaac Casaubon (1559.-1614.) objavio djelo u kojem na lingvističkom temelju dokazuje da *Corpus hermeticum* nije nastao u Mojsijevo

⁴² Drury, N., *Magic and witchcraft: from shamanism to technopagans*, str. 84-85.

⁴³ Greer, John M., *The New Encyclopedia of the Occult*, Llewellyn Publications, St. Paul, 2003., str. 281.

⁴⁴ Baigent, M., Leigh, R., *Elikir i kamen: naslijeđe magije i alkemije*, str. 127.

⁴⁵ *Povijest 8, Humanizam i renesansa*, str. 58

⁴⁶ Baigent, M., Leigh, R., *Elikir i kamen: naslijeđe magije i alkemije*, str. 134-135.

⁴⁷ Znanost u današnjem smislu riječi, odnosno, organizirani sustav sveukupnih ljudskih znanja.

⁴⁸ Grdenić, Drago, *Alkemija*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003., str. 60.

doba već tijekom prvih stoljeća nove ere. Mnogi učenjaci tog vremena odbili su prihvatiti Casaubonove tvrdnje jer su uvidjeli kako se iza napada krije politika.⁴⁹

4.4. Kabala

Kabala je započela kao mistični pokret u židovskim zajednicama Španjolske i južne Francuske. Prvo prisvojena od strane kršćanskih mistika, a zatim i hermetičkih učenjaka, postala je jedna od dominantnih okultnih filozofija.⁵⁰ Primijetivši sličnosti židovske kabale i hermetizma, Pico della Mirandola ih je u svojem djelu ujedinio što je dovelo do prilagodbe kabale kršćanskom svijetu i njezinog stapanja s hermetizmom.⁵¹

Protjerivanje Židova iz Španjolske 1492. godine pokazalo je postojanje hebrejske ezoterične mistične teologije *kabale* koja je uključivala kozmološke i psihološke doktrine, ali i metode otkrivanja skrivenih značenja u tekstu Tore. Privučeni potragom za dokazima za podržavanje svoje vjere, kršćanski humanisti započeli su proučavanje kabale.⁵²

Kabala se tradicionalno smatra kao mistični komentar na Petoknjižje – pisanu Toru, ili "pet Mojsijevih knjiga/ pet knjiga Mojsija". Riječ *Kabbalah* znači "ono što je primljeno" te se odnosi na usmeno prenošenje mističnih tradicija. Ezoterijsku tradiciju, ukorijenjenu u tekstu Svetog pisma na hebrejskom jeziku, svećenici se prenosili usmenim putem na mali krug poklonika.⁵³

Postoje četiri vrste kabale koje su međusobno isprepletene, a to su *dogmatska kabala*, koja se bavi proučavanjem Tore, *praktična kabala* koja se bavi magijom i pravljenjem talismana, *literalna kabala* koja proučava odnose između hebrejskih slova i brojeva, te *nepisana kabala* koja proučava *Drvo života*.⁵⁴

Prema Kabali, svi aspekti vidljivog svijeta (forme), uključujući arhetipove svetog

⁴⁹ Poinso, Mafféo C., *The Encyclopedia of Occult Sciences*, Robert M. McBride and Company, New York, 1939., str. 281.

⁵⁰ Isto, str. 107.

⁵¹ Baigent, M., Leigh, R., *Elikir i kamen: naslijeđe magije i alkemije*, str. 123.

⁵² *The history of science and religion in the western tradition: an encyclopedia*, str. 553.

⁵³ Drury, N., *Magic and witchcraft: from shamanism to technopagans*, str. 54.; Yates, Frances A., *Okultna filozofija u elizabetinskom dobu*, Vuković i Rujnić, Zagreb, 2013., str. 12-13.

⁵⁴ Guiley, R. E., *The Encyclopedia Of Magic And Alchemy*, str. 155.

božanstva, imaju svoje porijeklo u *Ain Soph Aur*- neograničenoj svjetlosti- području, odnosno carstvu koje je u potpunosti izvan obrazaca i koncepcija te "nema nikakve kvalitete ni attribute". U kabalističkoj kozmologiji emanacije⁵⁵ Otajstva, koje tvore sfere na drvetu života ili *Otz Chiim*, otkrivaju različite aspekte svetoga svemira. Budući da te neopipljive emanacije odražavaju jedinstvo, te je ljudski oblik stvoren na sliku božanstva, sfere na drvetu života su također i duhovno i spiritualno središte tijela Adama Kadmona.⁵⁶ Mistična samospoznaja postaje putovanje stjecanja jedinstvenosti s božanskom figurom. Svi aspekti stvaranja proizlaze iz Božje volje, izviru iz Njega dok se On otkriva u različitim fazama. Mistični svemir je održan uz iskaz Svetih Imena i deset emanacija zastupljenih na drvetu života. Ovi *sefiroti* (*sephiroh*) nisu ništa drugo nego primjeri kreativnih imena kojima se Bog prozvao, odnosno imena koja je sam sebi dao.⁵⁷ Svaki sefirot predstavlja razinu svijesti i spoznaje, odnosno stepenice prema jedinstvu s Bogom. Sefiroti su slijedeći: *Kether* (božanska kruna), *Chockmah* (mudrost), *Binah* (razum), *Chesed* (milost), *Geburah* (pravednost), *Tiphareth* (ljepota), *Netzach* (vječnost), *Hod* (čast), *Yesod* (temelj) i *Malkuth* (kraljevstvo).⁵⁸

Nakon progona iz Španjolske, središta židovskoga života i kulture preselila su se s prognanicima u druge zemlje- Italiju, Francusku, Njemačku, Tursku, a grad Safed u Izraelu postao je od izrazitog značaja za razvoj kabale.⁵⁹ *Isaac Luria Ashkenazi* (1534.-1572.), pripadnik safedske škole kabale, osmislio je nove teorije koje su kabali dale novu terminologiju i kompleksnu simboliku te je stavio naglasak na kombinacije slova kao medij za meditaciju i mističnu molitvu. Luria je također uveo ideju o potrebi spasitelja u obnovi Izraela, ali i svemira.⁶⁰

Kršćanski interes za kabalu započeo je sa Picom della Mirandolom i njegovim *Conclusiones philosophicae, cabalisticae, et theologiae* (Filozofski, kabalistički i teološki zaključci) izdanim 1486. godine gdje je preko 100 teza bilo posvećeno kabali. Te teze bile su kratke tvrdnje, često ne duže od jedne rečenice. Pico della Mirandola je vjerovao da bi hebrejski tekstovi i učenja mogli proširiti razumijevanje kršćanstva jer je u njima objavljena jedna struja hebrejskog misticizma. Čak i više od toga, Pico della Mirandola je vjerovao da bi kabala mogla

⁵⁵ Lat. *emanare*, istjecati; izviranje iz nekog vrhovnog bića.

⁵⁶ Izraz unutar kabalističkih tekstova, znači „originalni čovjek“

⁵⁷ Drury, N., *Magic and witchcraft: from shamanism to technopagans*, str. 57-58.

⁵⁸ Guiley, R. E., *The Encyclopedia Of Magic And Alchemy*, str. 157-159.

⁵⁹ Yates, F. A., *Okultna filozofija u elizabetinskom dobu*, str. 15.; *The history of science and religion in the western tradition: an encyclopedia*, str. 554.

⁶⁰ Guiley, R. E., *The Encyclopedia Of Magic And Alchemy*, str. 156.; *The history of science and religion in the western tradition: an encyclopedia*, str. 554.

potvrditi istinu kršćanstva. Neki kršćani smatrali su da u kabali postoji zapis o praiskonskom otkrivenju dok su drugi vjerovali da će im poznavanje kabale pomoći u pokršćavanju Židova.⁶¹

Kršćanski kabalistički pokret koji se nalazio u samom središtu talijanske renesanse, ali na okultnoj strani, spadao je u novo područje znanja i iskustva, no kako je vrijeme prolazilo raslo je protivljenje renesansnoj okultnoj filozofiji.⁶²

4.5. Magija

Tijekom srednjeg vijeka i renesanse, u Europi se magijska praksa kretala od niskog stupnja magije i čarobnjaštva do transformirajuće, spiritualno temeljene "visoke magije". Magija je tehnika manipulacije "prirodom". Na svom vrhuncu, koji je dosegla za vrijeme djelovanja Giordana Bruna (1548.-1600.), magija je bila sredstvo upravljanja pojedincima i masama na temelju dubokog poznavanja osobnih i kolektivnih erotskih impulsa. Magijsko djelovanje zbivalo se neizravnim kontaktom, putem zvukova i slika koji iskazuju svoju moć nad osjetilima vida i sluha.⁶³

Magija se često povezuje s praznovjermima i nadnaravnim, ali te asocijacije odmažu u razumijevanju prirode i funkcije magije u renesansi, gdje nije postojala jasna podjela između prirodnog i nadnaravnog kakva postoji danas.⁶⁴

Magija se može definirati kao korištenje nadnaravnih sila za kontroliranje i manipuliranje prirodom. Iako takve sile mogu ili ne moraju biti nadnaravne, budući da su izvan normalnog tijeka prirode, smatraju se odgovornima za magijske neobične učinke. Čarobni događaji su, dakle, drugačiji od čuda jer magija manipulira prirodnim, misaono skrivenim, snagama, dok su čuda uzrokovana isključivo nadnaravnim moćima. Bilo uz pomoć anđela i demoni ako je učinjena isključivo prirodnim sredstvima, magija kontrolu stavlja u čovjekove ruke. Magija sama po sebi nije ni dobra ni zla nego je odraz namjera osobe koja ju prakticira. Kroz povijest, ljudi su

⁶¹ Yates, F. A., *Okultna filozofija u elizabetinskom dobu*, str. 31-32.; *The history of science and religion in the western tradition: an encyclopedia*, str. 554.

⁶² Yates, F. A., *Okultna filozofija u elizabetinskom dobu*, str. 36., 86.

⁶³ Drury, N., *Magic and witchcraft: from shamanism to technopagans*, str. 18., 104., 170.

⁶⁴ Herva, V., *Maps and magic in Renaissance Europe*, str. 327.

generalno imali nelagodan odnos prema magiji, oslanjali su se na nju ali istovremeno su je osuđivali.⁶⁵

Ugled i intelektualna važnost magije doživjela je dramatičan preokret Ficinijevim prijevodom *Corpus Hermeticum*. U razvoju teorije magije, Ficino je tvrdio da je ključ za magične moći *spiritus mundi*, suptilna tvar rasprostranjena u cijelom svemiru koja djeluje kao medij za utjecaje između nebeskih tijela i našeg zemaljskog svijeta. Koristeći magiju, tvrdio je, da osoba može privući „duhovni“ utjecaj bilo kojeg planeta koristeći talismane, glazbu, miris ili hranu koji odgovaraju tom planetu. Takvi utjecaji, kanalizirani kroz kozmičke duhove, djeluju kao snažni lijekovi. Nekoliko desetljeća nakon Ficinijevog prijevoda, magija je postala cijenjena i humanistički predmet. Još jedan zagovornik magije, *Heinrich Cornelius Agrippa* (1486.-1535.) 1533. godine otvara vrata magije široj akademskoj publici objavljivanjem *De occulta philosophia* (*Okultna filozofija*) u kojoj magiju naziva najsavršenijim znanjem.⁶⁶

Magija je bila posebno cijenjena na renesansnim dvorovima. Rimski car Rudolf II. strastveno se posvećuje magiji, a njegov dvor u Pragu postaje središte magijskih studija. Ne slučajno, Rudolfov dvor također je bio središte znanstvenih istraživanja. U mnogim slučajevima, magija je služila kao poticaj za znanost, promicanje eksperimentalizma i matematike te stvaranje pozitivne slike o znanstveniku kao o magu.⁶⁷

U tradiciji *prirodne magije* pretpostavljeno je da postoje skrivene veze koje povezuju svaku stvar s mnogim raznovrsnim drugim stvarima. Te veze su bile „korespondencije“⁶⁸ i u odgovarajućim okolnostima, biće je moglo utjecati ili djelovati na jedan ili sve svoje entitete.⁶⁹ U pozadini ove pretpostavke je uvjerenje da je Bog stvorio svijet u skladu s hijerarhijski uređenim uzorkom i ugradio korespondencije u sustav, tako da i niža stvorenja mogu utjecati na viša, planet bi mogao utjecati na biljku, posebno konstruirana amajlija/amulet bi mogla utjecati na čovjeka, dok bi zvijezde mogle utjecati na neki politički događaj. Sve aktivnosti koje se označava pojmom prirodne magije naginju snažno tome da postanu nerazlučive od neke druge

⁶⁵ *The history of science and religion in the western tradition: an encyclopedia*, str. 533.; Guiley, R. E., *The Encyclopedia Of Magic And Alchemy*, str. 175.

⁶⁶ *The history of science and religion in the western tradition: an encyclopedia*, str. 536-537.

⁶⁷ Isto, str. 537.

⁶⁸ Lat. *correspondentia*, slaganje, veze.

⁶⁹ Lat. *entitas*, ono što jest, bit.

aktivnosti koju se naziva drugačije. Magija je uvijek bila na rubu da se pretvori u umjetnost, znanost, praktičnu psihologiju te, ponajprije u religiju.⁷⁰

Ritualna magija, također poznata kao ceremonijalna ili visoka magija, odnosila se na pročišćavanje pojedinca kroz božansku svjetlost posvećenu službi čovječanstvu. Budući da je ritualna magija složena disciplina, pojedinac mora savladati meditaciju, koncentraciju i vizualizaciju te sposobnost fokusiranja misli, volje i mašte.⁷¹

Prema Ficinu, magija je imala mnoštvo izvora, ali najvažnijim smatrao je misu sa njenim vrhovnim magijskim učinkom, transsupstancijom. Upravo se to smatra temeljnim razlogom osuđivanja svih magijskih postupaka od strane Crkve jer unutar Crkve, koja je imala vlastitu magiju, nije bilo mjesta za druge magijske obrede.⁷²

Unatoč pokušajima da stvori okultnu teoriju temeljenu isključivo na nedemonskim načelima, magija je i dalje bila fokus vjerske kontroverze. Iako prirodna magija izgleda nevino za neke, crkvenjaci su je smatrali prijetnjom religiji, budući da su tvrdili kako postiže iste učinke i to bez ikakvog nadnaravnog agensa.⁷³ Dakle, kritičari smatraju kako magija jako graniči s ateizmom. U dva navrata, najpoznatiji napuljski mag *Giambattista della Porta* (1535.-1615.), koji je tvrdio da prirodna magija koristi isključivo prirodne sile, doveden je pred sud inkvizicije i ispitan o svojim magijskim aktivnostima.⁷⁴

Postoje sličnosti, kao i oštre razlike između magije, religije i znanosti. Magija je tako isprepletena s religijom da se gotovo ne razlikuje od nje. Ipak, sa stajališta službene religije magija je zabranjena. Kao i religija, magija zaziva izvanredne stvarnosti i bića, ali ima manipulativni stav prema njima, dok ih religija časti. Povijesno gledano, magija zauzima jednako dvosmislen status kao religija i znanost. U određenoj mjeri, renesansna magija je bila pokušaj ujedinjavanja prirode i religije.⁷⁵

Debata o magiji iz 16. stoljeća u Europi najbolje se može razumjeti u kontekstu protureformacijske politike. Rimokatolička crkva, odlučna u konsolidaciji svog monopola nad

⁷⁰ *Encyclopedia of the science revolution: from Copernicus to Newton*, str. 381.; Walker, Daniel P., *Spiritualna i demonska magija od Ficina do Campanelle*, Eneagram, Zagreb, 2009., str. 70.

⁷¹ Guiley, R. E., *The Encyclopedia Of Magic And Alchemy*, str. 181.

⁷² Walker, D. P., *Spiritualna i demonska magija od Ficina do Campanelle*, str. 33.

⁷³ Isto, str. 79.

⁷⁴ *The history of science and religion in the western tradition: an encyclopedia*, str. 537.

⁷⁵ Isto, str. 533., 537.

nadnaravnim silama, bilo kakav pokušaj korištenja okultnih moći uzima kao prijetnju svojoj nadležnosti nad čudima. Povijest inkvizitorskih procesa u 16. stoljeću potvrđuje rastuću zabrinutost Crkve zbog magije. Nakon otprilike 1580. godine, nedopuštena magija zamjenjuje herezu⁷⁶ kao najčešći zločin zbog kojeg je osoba bila izvedena pred sveti sud. U većini ovih slučajeva, optuženi se terete za upotrebu čari, čarolija i čarobnih uređaja za liječenje tjelesne boli, otkrivanje lopova, pronalazak blaga ili ukradenih stvari ili pobuđivanje seksualne strasti. Nekada, takve popularne prakse smatrane su bezopasnima. No, u svom nastojanju da zaštiti vjernike od demonske magije, Crkva je osudila svu magiju kao heretičku. U jeku sukoba reformacije, prirodna magija ispreprela se sa popularnim praznovjerjima, vradžbinama i vještičarstvom.⁷⁷

Magija se može razlikovati od religije pozivanjem na materijalne, neposredne, i ovozemaljske učinke koji njome trebaju nastati. Magiju i znanost je nešto teže razlikovati. Ne može se reći da je razlika u tome što se kod magije koriste i pobuđuju okultne moći, kada se i u modernim znanostima pobuđuju sile koje se mogu smatrati okultnima, odnosno skrivenima, čak i kada se mogu eksperimentalno dokazati i opisati preciznim matematičkim pojmovima.⁷⁸

4.6. Vještičarstvo

Vjerovanje u vještičarstvo prisutno je od Starog Zavjeta, koji zabranjuje takvu praksu, pa sve do danas. Iako u cijelom svijetu postoji definicija vještičarstva, ona nastala u renesansnoj Europi je jedinstvena: riječ je o pojedincu koji je sklopivši pakt s vragom, stekao moć manipuliranja nadnaravnim snagama u antisocijalne i antikršćanske svrhe. S jedne strane postoji tvrdnja da vještice doista mogu izazvati određene učinke no da oni nisu stvarni već zamišljeni, dok s druge strane postoji zamisao da zlo uistinu pogađa oštećenu osobu no da se vještica zavarava umišljajući da je šteta izazvana njezinim čaranjem.⁷⁹

⁷⁶ grč. αἵρεσις *hairesis*, krivovjerje.

⁷⁷ *The history of science and religion in the western tradition: an encyclopedia*, str. 537-538.

⁷⁸ Dawes, G. W., *The Rationality of Renaissance Magic*, str. 36.

⁷⁹ Oster, Emily, *Witchcraft, Weather and Economic Growth in Renaissance Europe*, *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 18, No. 1, 2004., str. 215-228.; str. 216.; Currie, Elliott P., *Crimes without Criminals: Witchcraft and Its Control in Renaissance Europe*, *Law & Society Review*, Vol. 3, No. 1, 1968., str. 7-32.; str. 8.; Institoris, H., Sprenger, J., *Malleus maleficarum = Malj koji ubija vještice*, Stari grad, Zagreb, 2006., str. 81.

Magija korištena u zle svrhe nazivala se *maleficarum*,⁸⁰ što može značiti bilo koju vrstu zločina ili zlodjela. U isto vrijeme, crkveni dužnosnici vjerovali su kako sva magija proizlazi i dolazi uz pomoć demona, i prema tome su svi oblici magije urođeno zlo. To je uključivalo sposobnost da se čarolijama putem magije promjeni vlastiti oblik, sposobnost putovanja noćnim nebom na sastanke vještica ili sabbat zatim odavanje počasti vragu, prizivanje demona i uključivanje u seksualno promiskuitetna ponašanja te sve postupke koji uključuju oskvrnjivanje sakramenata Crkve. Osim djelovanja kao pojedinci, vještice formiraju grupe koje posredstvom određenih zlih sila prizivaju bolesti te pošast usjeva i stoke. Kao najveći stupanj svoje zlobe, otimaju djecu kako bi ih proždrlili ili iskoristili dijelove tijela u pripravi snažnih napitaka. Vješticiarstvo se od ostalih štetnih i tajanstvenih umijeća razlikuje po tome što je od svih praznovjerja najopakije i najgnusnije, a i svoje ime izvodi iz činjenja zla i huljenja prave vjere.⁸¹

Vjerovalo se kako je vrag u stanju namamiti ljude da mu odaju počast koja se obično odaje samo Bogu, ulaziti u sporazume s ljudima kako bi oni stekli ovlasti i moći nad prirodom i čovječanstvom koje ne bi mogli dobiti na neki drugi način. Vještice se optuživalo za praksu "ljubljenja vrage" - *osculum obscenum* – koja je uključivala ljubljenje njegovih genitalija ili stražnjice. Vrag se često pojavljivao u obliku kože čija je stražnjica prikazana kao "hladna, zaudarajuća (smrdljiva) te ili gadljivo mekana ili odbojno kruta". Također se navodi kako je vrag svoje sljedbenike označavao tako što ih je dodirivao nožnim prstom ili prstom ruke, a njegova oznaka bila je bijela ili crvena, veličine graška, najčešće na ruci, ramenu ili ispod dlake (posebice u području genitalija). Bilo kakav oblik deformacija ponekad se isto smatrao dokazom vražjeg znaka.⁸²

Do 15. stoljeća, vješticiarstvo se nije jasno razlikovalo od općeg čarobnjaštva, koje je bilo osuđeno od crkvenih otaca u Svetom pismu, a kasnije i od teologa i kanonskog prava. Početkom 15. stoljeća, različiti aspekti čarobnjaštva i hereze ujedinjeni su u specifični koncept vješticiarstva koji je omogućio masivne progone vještica. Ova podjela odražava društvenu i intelektualnu promjenu društva. U 16. i 17. stoljeću došlo je do žestokih rasprava vezanih uz valjanost naučene magije; koje su potaknule najvažnija znanstvena pitanja tog razdoblja, a vješticiarstvo je imalo

⁸⁰ Zlobnost.

⁸¹ Drury, N., *Magic and witchcraft: from shamanism to technopagans*, str. 62- 63.; Behringer, Wolfgang, *Witches and witch-hunts: a global history*, Polity, Cambridge, 2004., str. 12-13.; Institoris, H., Sprenger, J., *Malleus maleficarum* = *Malj koji ubija vještice*, str. 108-109.

⁸² *Encyclopedia of the science revolution: from Copernicus to Newton*, str. 686.; Drury, N., *Magic and witchcraft: from shamanism to technopagans*, str. 67.

najveći teret suđenja za vrijeme najintenzivnijih progona između 1560. i 1660. godine.⁸³

4.6.1. Progoni vještica

Progon vještica počeo je uzimati svoj oblik tijekom dvadesetih i tridesetih godina 14. stoljeća. Zagovornik moći i stvarnosti magije, papa Ivan XXII. (1316.-1334.), zbog straha o širenju vještičarskih praksi, potiče inkvizitore u progonu čarobnjaka i vještica čime daje zamah progonima na Pirinejima i alpskom području koji su potrajali više od stoljeća. Papa Eugen IV. (1431.-1447.) izdao je brojne bule u kojima naređuje redovima inkvizicije da djeluju protiv svih vještica i čarobnjaka, optužujući ih da se mole demonima i da stvaraju ugovore s vragom. Njegov nasljednik Nikola V. (1447.-1455.) proglasio je kako je prihvatljivo da inkvizicija progona čarobnjake i vještice čak i kada je njihova povezanost s herezom nedokazana. Godine 1484. papa *Inocent VIII.* (1484.-1492.) izdao je bulu *Summis desiderantes affectibus* u kojoj priznaje ozbiljnost i težinu vještičarstva kao zločina te daje dopuštenje Inkviziciji da započnu protunapad punom snagom.⁸⁴

Poznato kao razdoblje intenzivnog religioznog previranja, 16. stoljeća je obilježeno razvijanjem napora za povećanje duhovnosti i vjerovanja među laicima. Zbog toga su se suđenja za vještice preselila u svjetovne sudove, dijelom kao rezultat novih ovlasti koje su dane sudovima zbog posljedica Reformacije. Druga posljedica Reformacije bila je učestalost suđenja za čarobnjaštvo u područjima koja su bila religijski podijeljena, dok je u religijski homogenim područjima broj suđenja bio znatno manji.⁸⁵ Zemlje gdje je katolička Crkva imala slabiji utjecaj (Švicarska, Francuska, Njemačka) doživjele su izuzetno velik broj suđenja vješticama, dok su zemlje gdje je Crkva bila snažna (Italija, Portugal, Španjolska) imale mali broj suđenja. Provođenje lova na vještice ne može se pripisati isključivo katoličkoj ili protestantskoj crkvi jer

⁸³ Behringer, W., *Witches and witch-hunts: a global history*, str. 59.; *Encyclopedia of the science revolution: from Copernicus to Newton*, str. 687.

⁸⁴ Ben-Yehuda, Nachman, *The European Witch Craze of the 14th to 17th Centuries: A Sociologist's Perspective*, *American Journal of Sociology*, Vol. 86, No. 1, 1980., str. 1-31.; str. 4.; Drury, N., *Magic and witchcraft: from shamanism to technopagans*, str. 66-67.; Currie, E. P., *Crimes without Criminals: Witchcraft and Its Control in Renaissance Europe*, str. 10.

⁸⁵ Henry, John, *The Fragmentation of Renaissance Occultism and the Decline of Magic*, *History of Science*, Vol. 46, 2008., str. 1-48.; str. 14.; *Encyclopedia of the science revolution: from Copernicus to Newton*, str. 687.

iako su ga započeli katolički vođe, protestanti su ga odužili i dodatno poticali tijekom protureformacije.⁸⁶

Moguća objašnjenja o porastu broja optužbi o vješticarstvu tijekom razdoblja socijalnih promjena su socijalna nejednakost, sistem vlasti te sama socijalna struktura. Također jedno od objašnjenja koje se nudi je to da se vještice korištene kao žrtve u političke i ekonomske svrhe. Postoji i teorija koja razlog progona vještica vidi u propadanju poljoprivrede zbog posljedica „malog ledenog doba“,⁸⁷ budući da se smatralo da vještice mogu utjecati na klimatske promjene. Trajanje „malog ledenog doba“ podudara se s vremenom najžešćih progona vještica.⁸⁸

Raspodjela optužbi i progona vješticarstva nije bila jedinstvena u cijeloj Europi. Progoni u kontinentalnoj Europi provedeni su u skladu s rimsko-kanonskim inkvizitorskim pravnim postupkom, tijekom kojeg je zahtijevan potpuni dokaz, odnosno svjedočenje dvaju svjedoka o zločinu ili autentični pisani dokument, za izvršavanje smrtne kazne no budući da je to bilo teško postići, suđenja su se temeljila na prisilnom priznanju i izjavama svjedoka. Kontinentalna suđenja vješticama uobičajeno su se usmjeravala na djelo idolatrije (pakt s vragom) dok su u Engleskoj bila usmjerena na štetu koju su vještice uzrokovala. Engleski zakon dozvoljavao je korištenje mučenja, budući da je od 1542. godine vješticarstvo bilo zakonski zločin u Engleskoj.⁸⁹

Većina sumnji na vješticarstvo nije iznesena pred sud jer su oni koju su se smatrali žrtvama vještica izbjegavali kontakt s vlastima iz nekoliko razloga: zbog opasnosti dublje uključenosti u slučaj, mogućnosti postajanja osumnjičenog ili čak i kažnjavanja. Prema *Ius Talionis*,⁹⁰ tužitelji bi zaslužili kaznu ukoliko nisu imali dokaze za optužbu, koje je bilo teško pronaći upravo jer su bili okultni i natprirodni. Zbog toga su ljudi uz pomoć divinacije⁹¹ pokušali otkriti magiju bez odlaska na sud. No, upotreba bilo kojeg oblika okultnih sila pa tako i „bijele magije“ i divinacije također je smatrana zločinom u očima vlasti.⁹²

⁸⁶ Ben-Yehuda, N., *The European Witch Craze of the 14th to 17th Centuries: A Sociologist's Perspective*, str. 15.; *The new encyclopaedia Britannica*, Vol. 25: *Macropaedia: knowledge in depth*, str. 96.

⁸⁷ Period globalnog zahlađenja u trajanju od 1550. do 1850. godine.

⁸⁸ Ben-Yehuda, N., *The European Witch Craze of the 14th to 17th Centuries: A Sociologist's Perspective*, str. 7.; Oster, E., *Witchcraft, Weather and Economic Growth in Renaissance Europe*, str. 216.

⁸⁹ Currie, E. P., *Crimes without Criminals: Witchcraft and Its Control in Renaissance Europe*, str. 11.; *Encyclopedia of the science revolution: from Copernicus to Newton*, str. 687.

⁹⁰ Pravo osvete.

⁹¹ Lat. *divinatio*, proročki dar vidovitosti

⁹² Behringer, W., *Witches and witch-hunts: a global history*, str. 36.

Optužbe o vješticarstvu bilo je gotovo nemoguće pobiti, a optuženi su često mučeni dok nisu priznali optužbe. Optuženi su često morali pratiti „scenarij“ ispovijedi u kojem se raspravljalo o odnosu optuženog i vruga, sudjelovanju optuženog u aktivnostima s drugim hereticima te izlaganje optuženog o zločinima u društvu za koje su odgovorni demoni. Od optuženih se očekivalo priznanje da su se prisilno odrekli Boga i svega svetoga. Dobivanje priznanja mučenjem bilo je korisno zbog dva razloga: zbog stalnog priljeva novooptuženih vještica i javnog čitanje pri smaknućima kako bi široj javnosti dokazali ozbiljnost suđenja ali i težinu zločina. Najveća briga Crkve bile su osobe koje za koje se smatralo da su sklopile ugovor s vragom. Sukladno tome, bilo je nužno razlikovati što se može postići bez demonskog utjecaja, a za što je bitan utjecaj demona. Za teologe, najvažnije pitanje bilo je jesu li djela vještica moguća i ako jesu kako. Najčešći odgovor bio je da je zapravo vrag počinio djelo, a vještica je bila samo posrednik.⁹³

4.6.2. *Malleus Maleficarum*

Godine 1486. u Njemačkoj izdana je poznata knjiga *Malleus Maleficarum* (*Malj koji ubija vještice*), autora i inkvizitora *Henricusa Institoris* (Heinrich Kramer) (1430.-1505.) i *Jakoba Sprengera* (1435.-1495.), te je ubrzo postala najvažniji autoritet po pitanju vješticarstva. Osim što je sistematizirala postojeće teorije o vješticarstvu, *Malleus Maleficarum* postala je i svojevrsni vodič kroz ispitivanje vještica sve dok ne priznaju svoje zločine. Kasnije se pojavljuje u Italiji, Francuskoj i Engleskoj.⁹⁴

Vrlo značajan, *Malleus Maleficarum* pomogao je u definiranju vješticarstva na način koji će trajati stoljećima. Navodi se kako je vješticarstvo najveće zlo od svih zločina i najodvratnije od svih hereza te je karakterizirano potpunim odbacivanjem kršćanske vjere, žrtvovanjem nekrštene djece vragu i odavanje tijela i duše na volju vragu.⁹⁵

Knjiga je podijeljena na tri glavna dijela: prvi dio predstavlja argumente, ali ne i činjenice, o postojanju vještica i vruga; drugi dio govori kako prepoznati vještice i koje testove

⁹³ Guiley, R. E., *The Encyclopedia of Magic And Alchemy*, str. 339.; Currie, E. P., *Crimes without Criminals: Witchcraft and Its Control in Renaissance Europe*, str. 14.; Henry, J., *The Fragmentation of Renaissance Occultism and the Decline of Magic*, str. 14.; Kieckhefer, Richard, *Mythologies of Witchcraft in the Fifteenth Century*, Magic, Ritual, and Witchcraft, Vol. 1, No. 1, 2006., str. 79-108.; str. 84., 92., 99.

⁹⁴ Oster, E., *Witchcraft, Weather and Economic Growth in Renaissance Europe*, str. 217.; Drury, N., *Magic and witchcraft: from shamanism to technopagans*, str. 65.

⁹⁵ Drury, N., *Magic and witchcraft: from shamanism to technopagans*, str. 66.

koristiti kao bi osigurali dokaz o vještičarenju; treći dio bavi se procedurom i iznošenjem presude u sudskom procesu protiv vještice. Zahvaljujući toj podjeli te ubacivanjem teksta bule *Summis desiderantes affectibus* kao uvoda, knjiga je postala inkvizicijski priručnik.⁹⁶

⁹⁶ Ben-Yehuda, N., *The European Witch Craze of the 14th to 17th Centuries: A Sociologist's Perspective*, str. 11.

5. Alkemija

Alkemijom se u Europi u 12. stoljeću nazivala struja misli koja se preklapala s astrologijom, starijom tradicijom mišljenja. Obje (alkemija i astrologija) predstavljaju pokušaje otkrivanja odnosa čovjeka prema svemiru i iskorištavanja tog odnosa na korist čovječanstva. Prvi od ciljeva može se smatrati znanstvenim, dok je drugi tehnološki orijentiran. Astrologija se bavi čovjekovom povezanosti sa zvijezdama (uključujući i tijela Sunčevog sustava) dok se alkemija bavi zemaljskom prirodom. Obje navedene znanosti zanimaju se za utjecaj zvijezda na zemaljske događaje zbog čega se najčešće zajedno spominju.⁹⁷

Općenito gledajući, alkemičari su se borili kako bi naglasili da njihova umjetnost proizlazi isključivo iz prirodnih i fizičkih sredstava. Doista, teološki argumenti o protuzakornosti alkemije između 13. i 17. stoljeća zasnivali su se na prirodnim procesima vještine i identičnom fizičkom prirodom prirodnog i alkemijski stvorenog zlata.⁹⁸

Alkemija se dijelila na dvije vrste: *praktičnu (eksperimentalnu) alkemiju* koja se bavila pronalaženjem kamena mudraca i transmutacijom metala te *duhovnu (mističnu) alkemiju* čiji cilj je bio pročišćenje duše i transmutacija duha.⁹⁹

Alkemičari prvenstveno tragaju za sličnostima između čovjeka i svemira te su smatrali da sve što postoji u svemiru mora na neki način biti prisutno i u ljudskim bićima. Čovjek je prozvan mikrokozmosom jer se smatrao stvoren prema zakonu „*ono što je gore je kao i ono što je dolje*“, što je zapravo značilo da je čovjek umanjeni odraz svemira. Prema alkemičarima svaki se pojedinac sastoji od duha, duše i tijela te na taj način sadržava samu esenciju svemira. Proučavanje tijela polučilo je zakone univerzalne organiziranosti, proučavanje duše omogućilo je shvaćanje zakona o transformaciji dok je proučavanje duha dovelo do spoznaje o moći stvaranja.

100

Ključna riječ koja opisuje alkemiju je transmutacija koja ima više različitih objašnjenja; kao kemijska promjena, kao fiziološka promjena ili promjena tijela, odnosno prelazak iz bolesti u zdravlje, kao očekivana promjena i prelazak iz starosti u zdravlje i mladost ili čak kao prelazak

⁹⁷ *The new encyclopaedia Britannica*, Vol. 25: *Macropaedia: knowledge in depth*, str. 77.

⁹⁸ *The history of science and religion in the western tradition: an encyclopedia*, str. 544.

⁹⁹ Hutin, Serge, *Alkemija*, Kulturno informativni centar: Jesenski i Turk, Zagreb, 2007., str. 9-10.

¹⁰⁰ Hutin, S., *Alkemija*, str. 60.; Drury, N., *Magic and witchcraft: from shamanism to technopagans*, str. 89.; Poinot, M. C., *The Encyclopedia of Occult Sciences*, str. 389.

iz zemaljskog u nadnaravno postojanje. Transmutacija se također smatrala fizičkim procesom, ali i duhovnim iskupljenjem, pri čemu slike baznih i plemenitih metala služe kao metafora za vlastitu osobnu transformaciju. Prema alkemiji, svaki materijalni predmet nastaje iz zajedničke supstance ili kombinacije nekoliko supstanci. No, iako su ti zakoni postavljeni prirodom, oni se ne mogu uvijek ostvariti prirodnim tijekom zbog čega i nastaje poslovice „*Priroda bez pomoći ne uspijeva*“.¹⁰¹

Promjene u alkemiji uvijek su bile pozitivne, nikad nisu uključivale degradaciju, osim ako je ona predstavljala srednju fazu u procesu koji bi trebao imati "sretan završetak". Alkemija je težila najvišim ciljevima: bogatstvu, besmrtnosti i dugovječnosti. Alkemičari nisu bili prvi koji su tragali za ostvarenjem tih ciljeva, prije alkemije tim ciljevima bavile su se religija, medicina i metalurgija. Produljenje životnog vijeka i transmutacija baznih metala u zlato bili su najučestaliji ciljevi alkemije. Niti jedan od tih ciljeva nije postignut. Brojni hermetički pisci tvrdili su kako ciljevi njihove znanosti i umjetnosti još ne mogu biti postignuti – štoviše, njihovo pravo znanje bilo je mnogo puta utvrđeno i mnogo puta izgubljeno.¹⁰²

Alkemičari nisu sve metale smatrali kao jednako zrele ili "savršene". Zlato simbolizira najveće dostignuće razvoja Prirode i predstavlja obnavljanje i duhovnu regeneraciju čovjeka. "Zlatni" čovjek bio je podaren duhovnom ljepotom te može pobijediti iskušenja zla i požude. Osnovni i najniži metal, olovo, predstavljao je grešnu osobu koja se ne kaje i lagano ju mogu ovladati sile zla.¹⁰³

Misteriozna tvar koja je mogla pretvoriti svaki osnovni metal u zlato ili srebrno ubrzavanjem prirodnog procesa evolucije, a za kojom su alkemičari tragali, bila je *kamen mudraca*. Poznat i kao *Elik sir* ili *Tinktura*, smatralo se da kamen mudraca može produljiti život te je bio utjelovljenje savršenstva i simbol duhovne obnove. Steći kamen mudraca značilo je steći potpunu spoznaju o Bogu i uvid u silu odgovornu za evoluciju života.¹⁰⁴

Najuočljivija povezanost između alkemije i religije vidi se u gotovo sveprisutnom korištenju religijskih slika i ikona kao metafora za alkemijske tekstove. Do 15. stoljeća uspostavljen je dobro razvijen set korespondencija ili paralela između alkemijske teorije i

¹⁰¹The new encyclopaedia Britannica, Vol. 25: Macropaedia: knowledge in depth, str. 77.; Drury, N., *Magic and witchcraft: from shamanism to technopagans*, str. 92.; Greer, J. M., *The New Eyclopedia of the Occult*, str. 17.

¹⁰²The new encyclopaedia Britannica, Vol. 25: Macropaedia: knowledge in depth, str. 77., 81.

¹⁰³Drury, N., *Magic and witchcraft: from shamanism to technopagans*, str. 89-91.

¹⁰⁴Guiley, R. E., *The Encyclopedia Of Magic And Alchemy*, str. 250-251.; Drury, N., *Magic and witchcraft: from shamanism to technopagans*, str. 92.

vjerskih istina. Paralela između Krista Spasitelja i Otkupitelja i kamena mudraca, "medicine čovjeka i metala" ponavljano se pojavljuje u tekstovima alkemičara. Kao što Krist oslobađa čovječanstvo od njegovih grijeha, kamen mudraca oslobađa bazne metale njihovih nesavršenosti pretvarajući ih u zlato, ali i oslobađa ljude od bolesti i smrti. Mnogi pisci smatrali su kako je stvaranje kamena mudraca simbol za veće povijesne događaje poput spasenja, ili u nekim slučajevima i Stvaranja. Odlomci iz Biblije često su se upotrebljavali u alkemijskim operacijama. Neki pisci vjerovali su ili očekivali kako alkemijski procesi trebaju pokazivati sličnosti s procesima spasenja ili stvaranja te stoga alkemičari koriste religijske istine kao niti vodilje njihove eksperimentalne prakse.¹⁰⁵

Unatoč neprestanoj zabrinutosti Katoličke crkve, jedan od najvažnijih znakova razlikovanja rane moderne teorije alkemije od drugih okultnih znanosti bila je njena spiritualnost i duhovnost. Jedna od najranijih pojava povezanosti duhovnosti i alkemije može se naći u djelu *Summa perfectionis*, gdje autor (anonimni alkemičar poznat samo kao „lažni Geber“) alkemiju povezuje s *donum dei* (dar Božji). Tijekom 15. i 16. stoljeća, potraga za kamenom mudraca prvi put postaje sinonim potrage za spasenjem pojedinčeve duše. U prvoj polovici 15. stoljeća pojavljuje se njemački tekst o alkemiji *Das Buch der heiligen Dreifaltigkeit* (Knjiga o svetom trojstvu), čiji je autor, smatra se, franjevački redovnik *Ulmannus* koji konstruira usku paralelu između patnje, smrti i uskrsnuća Krista i alkemijskih procesa. Alkemija zadržava svoju duhovnu povezanost s religijom tijekom svoga rano-modernog razdoblja, ali također zadržava i svoju političku povezanost s predstavnicima svjetovne vlasti. Alkemijski tekstovi su često bili naručivani i posvećivani vladarima i carevima Europe tog doba.¹⁰⁶

Neki alkemičari su vjerovali kako se Božja zapovijed Adamu i Evi da budu plodni i množe može proširiti van okvira čovječanstva te da uključuje čitav prirodni svijet, a da kamen mudraca krije tu tajnu. Biblijska osnova kamena mudraca bila je jasna mnogim kršćanskim okultistima i u obranu alkemije često su se pozivali na Stari i Novi zavjet. Mnogi su alkemičari tvrdili kako su oni nasljednici starozavjetnih proroka, od kojih mnogi posjeduju tajno znanje o kamenu mudraca.¹⁰⁷

¹⁰⁵ *The history of science and religion in the western tradition: an encyclopedia*, str. 544-545.

¹⁰⁶ *Encyclopedia of the science revolution: from Copernicus to Newton*, str. 19.

¹⁰⁷ Isto, str. 20.

Početak prosvjetiteljstva, eksperimentalna alkemija se znanstvenim postupkom te otkrićima i spoznajama alkemičara razvila u kemiju dok duhovna alkemija nije bila od nikakvog značaja.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Grdenić, Drago, *Alkemija*, str. 104.

6. Utjecajne ličnosti okultizma

6.1 Marsilio Ficino

Marsilio Ficino rođen je 1433. godine u blizini Firence. S obzirom da mu je otac bio liječnik na dvoru Cosima de Medicija, Ficino je od najranije dobi bio okružen humanističkim idejama. Prvo obrazovanje stekao je u rodnom mjestu, nakon čega je nastavio školovanje u Firenci gdje stječe široku književnu naobrazbu. Poslije kraćeg boravka u Pisi, vraća se u Firencu i nakon završenog gramatičkog naukovanja, započeo je studij filozofije tijekom kojeg je razvio interes za platonsku filozofiju. Obrazovan u humanističkim znanostima, posjedovao je iznimno znanje grčkog jezika, glazbe i filozofije.¹⁰⁹

Dok je Ficino bio još mladić, Cosimo de Medici postaje njegov pokrovitelj te mu daje pristup obiteljskoj knjižnici iz koje Ficino uzima potpunu kolekciju Platonovih dijela i započinje njihovo prevođenje s grčkog na latinski jezik. Prije no što je uspio i započeti s prevođenjem Platonovih djela, Cosimo mu je naredio da prevede *Corpus Hermeticum* koji je došao u Firencu s bizantskim izbjeglicama. Ficino je prijevod završio kroz par mjeseci. Kao nagradu za prevođenje *Corpusa Hermeticuma*, Ficinu je Cosimo poklonio vilu u Careggeiju gdje Ficino kasnije osniva Akademiju. Akademija, koja je bila organizirana po uzoru antičkih škola, predstavljala je opušteno okruženje u kojemu su pojedinci mogli zadovoljiti svoju znatiželju za proučavanjem hermetičke i platoničke misli.¹¹⁰

Prva knjiga Ficinova djela *De triplici vita (Tri knjige o životu)* bavi se očuvanjem zdravlja učenjaka, druga produljenjem životnoga vijeka, a treća i posljednja astralnim utjecajima na život i zdravlje učenjaka. U knjigama pozornost nije toliko posvećena čovjekovoj duši ili tijelu, već nečemu što Ficino naziva *spiritus*. Za pročišćenje i hranjenje duha, Ficino predlaže: mirise i čist, sunčan zrak, vino i aromatična jela, te glazbu koju smatra najvažnijom.¹¹¹

¹⁰⁹ Greer, J. M., *The New Encyclopedia of the Occult*, str. 215.; *Povijest 8, Humanizam i renesansa*, str. 30.; Baigent, M., Leigh, R., *Elikir i kamen: naslijeđe magije i alkemije*, str. 115.

¹¹⁰ Greer, J. M., *The New Encyclopedia of the Occult*, str. 215.; Baigent, M., Leigh, R., *Elikir i kamen: naslijeđe magije i alkemije*, str. 116-117.

¹¹¹ Walker, D. P., *Spiritualna i demonska magija od Ficina do Campanelle*, str. 3-5.

Ficino se 1473. godine zaređuju za svećenika te ubrzo postaje kanonik firentinske katedrale, no i dalje vjeruje da ne postoji nesklad između kršćanske objave i klasičnog učenja, pa u vlastitim spisima spaja vjerska uvjerenja s alkemijom, magijom i astrologijom.¹¹²

6.2. Giovanni Pico della Mirandola

Giovanni Pico della Mirandola rođen je 1463. godine u Mirandoli. Tijekom odrastanja, zahvaljujući svome ocu, školovan je u humanističkim studijima. Započeo je studij kanonskog prava no ubrzo ga napušta i prelazi na studij filozofije. Pripadao je krugu učenjaka koji se okupljao oko dvora obitelji de Medici u Firenci, zajedno s Ficinom.¹¹³

Susrevši se s kabalom kroz poznanstva nekoliko židovskih učenjaka, Pico je postao prvi kršćanski učenjak koji je koristio doktrine kabale kao potporu kršćanskoj teologiji. S obzirom da kabala potvrđuje istinu kršćanstva, Pico je smatrao da kršćanstvo treba prihvatiti kabalističke metode i tehnike meditacije.¹¹⁴

Nakon sastavljanja 900 teza koje je prikupio od raznih grčkih, hebrejskih, arapskih i latinskih autora, 1486. godine pozvao je brojne europske učenjake na javnu raspravu gdje bi obranio prikupljene teze. Skupljene na jednom mjestu, te teze su tvorile manifest kršćanskog okultizma. U tu svrhu objavljuje *De hominis dignitate oratio* (*Govor o dostojanstvu čovjeka*), no papinska komisija 13 teza proglašava heretičkim nakon čega je papa Inocent VIII. zabranio održavanje rasprave i izdao bulu kojom osuđuje svih 900 teza te zabranjuje njihovo objavljivanje. Također je Pico proglasio heretikom zbog čega Pico neko vrijeme provodi u zatvoru, ali uspijeva izaći uz pomoć Lorenza de Medicija. Već iduće godine izdaje *Apologia J. Pici Mirandolani, Concordiae comitis* (*Apologija*) kao ispriku i povlačenje svojih tvrdnji.¹¹⁵

Dolaskom novoga pape Aleksandra VI. (1492.-1503.), Pico i njegova djela oslobođena su optužbi o heretizmu. Godine 1493. izdaje svoje posljednje djelo, *Disputationes adversus*

¹¹² Bobrick, Benson, *Sudbonosno nebo: povijest astrologije*, str. 121.

¹¹³ *The new encyclopaedia Britannica*, Vol. 9: *Micropaedia: ready reference*, Encyclopaedia Britannica, Chicago, 1995., str. 427.; Greer, J. M., *The New Eyclopedia of the Occult*, str. 449.; Yates, F. A., *Okultna filozofija u elizabetinskom dobu*, str. 30.

¹¹⁴ *The new encyclopaedia Britannica*, Vol. 9: *Micropaedia: ready reference*, str. 427.; Yates, F. A., *Okultna filozofija u elizabetinskom dobu*, str. 34.

¹¹⁵ Greer, J. M., *The New Eyclopedia of the Occult*, str. 449- 450.; *The new encyclopaedia Britannica*, Vol. 9: *Micropaedia: ready reference*, str. 427.

astrologiam divinatricem (Rasprave protiv proricateljske astrologije) u kojem osuđuje upotrebu astrologije za proricanje budućnosti, ali brani astrološki prirodnu magiju objašnjenu u Ficinovim djelima.¹¹⁶

U *Apologiji*, Pico je kabalu podijelio na dvije glavne grane, *ars combinandi* (umijeće kombiniranja hebrejskih slova) te moć duhova i anđela. Posebno upozorava kako je ta vrsta kabale dobra i sveta jer se povezuje s dobrim i svetim moćima te anđelima zbog čega nema nikakve veze s postupcima koji prizivaju demone.¹¹⁷

6.3. Heinrich Cornelius Agrippa

Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim rođen u Kölnu 1486. godine bio je poznati okultni stručnjak i filozof. Njegovo djelo *De occulta philosophia libri tres (Okultna filozofija u tri knjige)*, u kojoj objašnjava kako magija vodi istinskoj spoznaji Boga i prirode, dalo je zamah renesansnom proučavanju magije.¹¹⁸

Tijekom boravka u Italiji oko 1511. godine Agrippa je proučavao kabalu i hermetičku tradiciju s učenjacima koji su se smatrali nasljednicima Ficina i Pica. Prema Agrippi, funkcija kabale bila je zaštititi pojedinca od demona na svim razinama. Za njega je kabala bila osiguranje da posezanje za neograničenim znanjem i moći neće odvesti do prokletstva.¹¹⁹

Dok je radio kao odvjetnik u francuskom gradu Metzu, uspješno je oslobodio jednu ženu od optužbi za vješticarstvo. Žena je bila optužena zbog sumnji da je njezina majka bila vještica, no Agrippa je teološkim argumentom kako pojedinac može biti kriv za samo svoje grijehе srušio optužbu, ali i uništio ugled Inkvizitora koji je bio odgovoran za suđenje. Nakon toga događaja Agrippa je bio osuđen kao heretik te napušta Francusku.¹²⁰

Godine 1526. Agrippa objavljuje djelo *De incertitudine et vanitate scientiarum atque artium declamatio invectiva (O ispraznosti i nesigurnosti znanosti i umjetnosti)* u kojem opisuje

¹¹⁶ Greer, J. M., *The New Encyclopedia of the Occult*, str. 450.

¹¹⁷ Yates, F. A., *Okultna filozofija u elizabetinskom dobu*, str. 35.

¹¹⁸ *The new encyclopaedia Britannica*, Vol. 1: *Micropaedia: ready reference*, Encyclopaedia Britannica, Chicago, 1995., str. 158.

¹¹⁹ Yates, F. A., *Okultna filozofija u elizabetinskom dobu*, str. 58., 69.

¹²⁰ Guiley, R. E., *The Encyclopedia Of Magic And Alchemy*, str. 4.; *The new encyclopaedia Britannica*, Vol. 1: *Micropaedia: ready reference*, str. 158.

kako su sve znanosti, pa čak i one okultne, isprazne a ljudsko znanje bezvrijedno. Djelo unutar sto poglavlja detaljno i pojedinačno demantira sve tada postojeće znanosti i navodi kako je njihovo proučavanje uzaludno jer samo Riječ Božja može dovesti do spoznaje Boga i Isusa. Godine 1530. djelo je dobilo drugo izdanje.¹²¹

Agrippa je tijekom 1529. godine uživao pokroviteljstvo engleskog kralja Henrika VIII. (1491.-1547.), kancelara Njemačkog Carstva, jednog talijanskog markiza te austrijske princeze Margaret (1480.-1530.) što mu je osiguralo dovoljno prihoda te je mogao posvetiti svoje vrijeme proučavanju alkemije. Nakon ponovnog objavljivanja *De vanitate scientiarum*, Agrippa ostaje bez pokrovitelja.¹²²

Iako je djelo *De occulta philosophia* dovršeno 1510. godine, ono je objavljeno tek 1533. godine, odnosno nakon objave *De vanitate scientiarum* koje predstavlja odstupanje od ranijeg rada. Budući da je *De vanitate scientiarum* nastalo kao vrsta retoričke konstrukcije, nije bilo zamišljeno krajnje ozbiljno shvaćanje. Razlike u stavovima tih djela predstavljaju unutarnji sukob Agrippe. U *De vanitate scientiarum* on je evangelik koji oštro osuđuje praznovjerje i želi osloboditi kršćanstvo od magije, no samim objavljivanjem *De occulta philosophia* demonstrira kako i dalje vjeruje u magiju i njezine vrijednosti.¹²³

De occulta philosophia podijeljena je u tri knjige od kojih se prva odnosi na prirodnu magiju, druga na nebesku magiju (ili matematičku magiju zbog upotrebe brojeva) te treća na obrednu magiju usmjerenu prema nadnebeskom svijetu.¹²⁴

6.4. Paracelsus

Paracelsus, koji se smatra jednim od najvećih alkemičara i hermetičkih filozofa, rođen je 1493. godine u Einsiedelnu, pravim imenom Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim.¹²⁵

¹²¹ Yates, F. A., *Okultna filozofija u elizabetinskom dobu*, str. 59., 62.; Guiley, R. E., *The Encyclopedia Of Magic And Alchemy*, str. 4.

¹²² Guiley, R. E., *The Encyclopedia Of Magic And Alchemy*, str. 4.

¹²³ Walker, D. P., *Spiritualna i demonska magija od Ficina do Campanelle*, str. 86-87.

¹²⁴ Yates, F. A., *Okultna filozofija u elizabetinskom dobu*, str. 66.

¹²⁵ *The new encyclopaedia Britannica*, Vol. 9: *Micropaedia: ready reference*, str. 134.

Iako se školovao na studijima diljem Europe, u konačnici je bio razočaran njima te je smatrao kako običan puk ima više zdravog razuma i dostojanstva nego učenjaci grčkih i arapskih medicinskih škola. Ipak završava školovanje na Sveučilištu u Ferrari postizanjem doktorata iz medicine. Nakon završetka studija, nekoliko godina je živio kao lutalica putujući cijelom Europom, a pri povratku u zemlju dobiva medicinsku katedru pri Sveučilištu u Baselu koju je morao napustiti jer je stekao brojne neprijatelje među kolegama nakon čega ponovno nastavlja putovati.¹²⁶

Tijekom svojih putovanja Paracelsus je proučavao primjenu praktične alkemije kako bi poboljšao tretmane liječenja, ali i kako bi otkrio skrivene sile prirode. Iako je prije svega bio liječnik, Paracelsus je smatrao kako su medicina i alkemija neodvojive jedna od druge. Poput mnoštva drugih alkemičara, Paracelsus je vjerovao u astrologiju i da čovjekom vladaju kretanja nebeskih tijela te su bolest i zdravlje kontrolirani utjecajem zvijezda. Smatrao je kako je egzistencijalno tijelo čovjeka stvoreno kao kopija svemira te ga napaja egzistencijalna životna sila, a kada je egzistencijalno tijelo iscrpljeno dolazi do razvoja bolesti. Postizanje skladnosti čovjekove unutarnje zvijezde i onih nebeskih koje vodi do izlječenja može se stvoriti posredovanjem tajnih lijekova. Ključ uspjeha lijeka nalazio se u njegovom pažljivom pripremanju jer su različite tvari drugačije utjecale na različite bolesti.¹²⁷

U svojoj doktrini Paracelsus postavlja podjelu tri alkemijska principa sol, sumpor i živa koji se ne zasnivaju na istoimenima kemijskim tvarima već na kvaliteti njihove materije. *Sumpor* predstavlja aktivnost, odnosno formu; *živa* je simbol pasivnosti, odnosno materije; a *sol* je sredstvo sjedinjenja forme i materije, odnosno pokret. Ovi principi simboliziraju dušu, tijelo i duh ljudskoga bića.¹²⁸

¹²⁶ *The new encyclopaedia Britannica*, Vol. 9: *Micropaedia: ready reference*, str. 134.; Hutin, S., *Alkemija*, str. 47-48.

¹²⁷ *The new encyclopaedia Britannica*, Vol. 9: *Micropaedia: ready reference*, str. 134-135.; Hutin, S., *Alkemija*, str. 47.; Guiley, Ro. E., *The Encyclopedia Of Magic And Alchemy*, str. 244.

¹²⁸ Hutin, S., *Alkemija*, str. 48., 66.

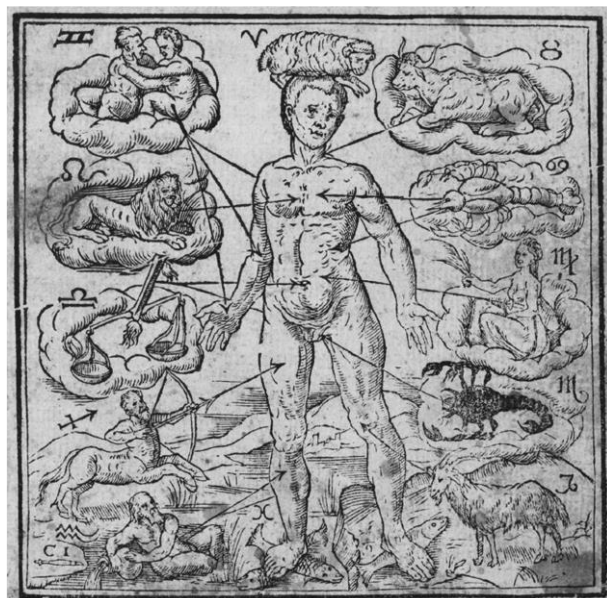
7. Zaključak

Razdoblje renesanse u Europi, koje je trajalo između 14. i 16. stoljeća, napušta srednjovjekovne ideale te se okreće novom svjetonazoru „univerzalnog čovjeka“. Renesansa je značila nova vjerovanja o vrijednostima i razvoju čovjeka te se u potrazi za njima učenjaci okreću starim antičkim i poganskim idealima, među ostalima i okultnom. Vjerovanje u okultno seže u daleko u prošlost, do samog početka ljudskog postojanja. Renesansi učenjaci vjerovali su da je čovjek smanjeni prikaz svemira te da zbog toga može postići jedinstvo s Bogom. To vjerovanje protezalo se kroz astrologiju i alkemiju što je dovelo do velikog zanimanja za ta umijeća. Mnogi vladari i plemići, pri donošenju važnih odluka koje su ih mogle obogatiti ili uništiti, tražili su savjete astrologa jer su vjerovali da položaj nebeskih tijela proriče njihovu sudbinu. Vjerovanje da pojedinci, odnosno vještice sklapaju dogovore s vragom radi dobivanja moći, dovelo je do masovnih progona i suđenja gdje je veliki broj nedužnih osoba pogubljen te do izdavanja najpoznatijeg okultnog djela, *Malleus Maleficarum*. Kako su učenjaci u svojim djelima prikazivali poveznice između kršćanstva i okultnih učenja, odnos Crkve prema okultnom nije bio pozitivan, pa su mnogi od njih bilo osuđivani za herezu, zbog čega su neki i izgubili živote. Firentinska obitelj de Medici, poznata po okupljanju renesansnih umjetnika i učenjaka, zaslužna je za upoznavanje Europe s hermetičkim tekstovima, koje je pod njihovim pokroviteljstvom s grčkog na latinski jezik preveo Marsilio Ficino. Renesansni vladari poput Rudolfa II. i Henrika VIII., na svoj su dvor pozivali hermetičke stručnjake i nudili im pokroviteljstva, poticajući ih na daljnji razvoj znanosti. Sumnja u srednjovjekovna učenja te zainteresiranost za „prirodnu magiju“ i proučavanje njezinih brojnih verzija u konačnici su doveli do razvoja modernih znanosti.

8. Popis priloga

- Prilog 1. Utjecaj zvijezda na zdravlje čovjeka (Herva, Vesa-Pekka, *Maps and magic in Renaissance Europe*, Journal of Material Culture, Vol. 15, No. 3, 2010., str. 323-343.)
- Prilog 2. Zamišljeni prikaz Hermesa Trismegistusa (Guiley, Rosemary E., *The Encyclopedia of Magic and Alchemy*, Facts on File, New York, 2006.)
- Prilog 3. Drvo života prikazano u kabali (preuzeto s: http://www.kristalni-izvor.hr/html/drvo_zivota.htm, 13. rujan 2015.)
- Prilog 4. Spaljivanje vještica (preuzeto s: <http://hysteriasinhistoryperiod2.wikispaces.com/Witch+Hunts+of+Renaissance+Europe>, 13. rujan 2015.)
- Prilog 5. Agrippa (Guiley, Rosemary E., *The Encyclopedia of Magic and Alchemy*, Facts on File, New York, 2006.)
- Prilog 6. Marsilio Ficino (preuzeto s: <http://www.iep.utm.edu/ficino>, 13. rujan 2015.)
- Prilog 7. Giovanni Pico della Mirandola (preuzeto s: http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Giovanni_Pico_della_Mirandola, 13. rujan 2015.)
- Prilog 8. Paracelsus (Guiley, Rosemary E., *The Encyclopedia of Magic and Alchemy*, Facts on File, New York, 2006.)

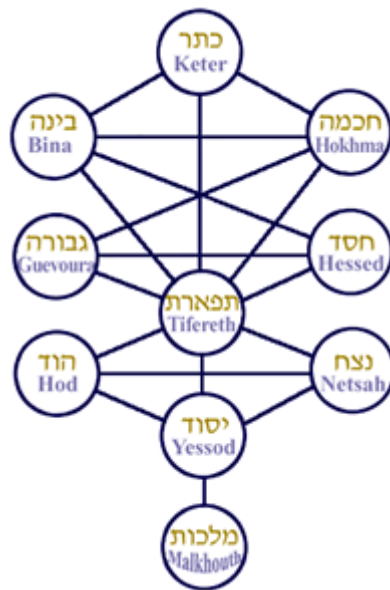
9. Prilozi

Prilog 1. Utjecaj zvijezda na zdravlje čovjeka

Prilog 2. Zamišljeni prikaz Hermesa Trismegistusa

Prilog 3. Drvo života prikazano u kabali

Prilog 4. Spaljivanje vještica

Prilog 5. Agrippa

Prilog 6. Marsilio Ficino

Prilog 7. Giovanni Pico della Mirandola

Prilog 8. Paracelsus

10. Popis literature

1. *Encyclopedia of the science revolution: from Copernicus to Newton*, Garland Publishing, New York, London, 2000.
2. *Povijest 7, Razvijeni srednji vijek*, Europapress holding, Zagreb, 2007.
3. *Povijest 8, Humanizam i renesansa*, Europapress holding, Zagreb, 2007.
4. *The history of science and religion in the western tradition: an encyclopedia*, Garland Publishing, New York, London, 2000.
5. *The new encyclopaedia Britannica, Vol. 1: Micropaedia: ready reference*, Encyclopaedia Britannica, Chicago, 1995.
6. *The new encyclopaedia Britannica, Vol. 9: Micropaedia: ready reference*, Encyclopaedia Britannica, Chicago, 1995.
7. *The new encyclopaedia Britannica, Vol. 25: Macropaedia: knowledge in depth*, Encyclopaedia Britannica, Chicago, 1995.
8. Adams, T., Olsen, K., Smith, M. A., *Thinking About Magic in Medieval and Early Modern Europe*, Parergon, Vol. 30, No. 2, 2013., str. 1-10.
9. Baigent, M., Leigh, R., *Elik sir i kamen: naslijeđe magije i alkemije*, Stari grad, Zagreb, 2000.
10. Behringer, Wolfgang, *Witches and witch-hunts: a global history*, Polity, Cambridge, 2004.
11. Ben-Yehuda, Nachman, *The European Witch Craze of the 14th to 17th Centuries: A Sociologist's Perspective*, American Journal of Sociology, Vol. 86, No. 1, 1980., str. 1-31.
12. Bobrick, Benson, *Sudbonosno nebo: povijest astrologije*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007.
13. Burckhardt, Jacob, *Kultura renesanse u Italiji*, Prosvjeta, Zagreb, 1997.
14. Cavendish, Richard, *Istorija magije*, Jugoslavija, Beograd, 1979.
15. Currie, Elliott P., *Crimes without Criminals: Witchcraft and Its Control in Renaissance Europe*, Law & Society Review, Vol. 3, No. 1, 1968., str. 7- 32.
16. Dawes, Gregory W., *The Rationality of Renaissance Magic*, Parergon, Vol. 30, No. 2, 2013., str. 33-58.
17. Drury, Nevill, *Magic and witchcraft: from shamanism to technopagans*, Thames & Hudson, London, 2003.
18. Grdenić, Drago, *Alkemija*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003.
19. Greer, John M., *The New Encyclopedia of the Occult*, Llewellyn Publications, St. Paul, 2003.

20. Guiley, Rosemary E., *The Encyclopedia of Magic and Alchemy*, Facts on File, New York, 2006.
21. Henry, John, *The Fragmentation of Renaissance Occultism and the Decline of Magic*, History of Science, Vol. 46, 2008., str. 1- 48.
22. Herva, Vesa-Pekka, *Maps and magic in Renaissance Europe*, Journal of Material Culture, Vol. 15, No. 3, 2010., str. 323-343.
23. Hutin, Serge, *Alkemija*, Kulturno informativni centar: Jesenski i Turk, Zagreb, 2007.
24. Institoris, H., Sprenger, J., *Malleus maleficarum = Malj koji ubija vještice*, Stari grad, Zagreb, 2006.
25. Johnson, Paul, *Renesansa: kratka povijest*, Alfa, Zagreb, 2008.
26. Kieckhefer, Richard, *Mythologies of Witchcraft in the Fifteenth Century*, Magic, Ritual, and Witchcraft, Vol. 1, No. 1, 2006., str. 79- 108.
27. Oster, Emily, *Witchcraft, Weather and Economic Growth in Renaissance Europe*, Journal of Economic Perspectives, Vol. 18, No. 1, 2004., str. 215–228.
28. Poincot, Mafféo C., *The Encyclopedia of Occult Sciences*, Robert M. McBride and Company, New York, 1939.
29. Riffard, Pierre A., *Rječnik ezoterizma*, V.B.Z., Zagreb, 2007.
30. Walker, Daniel P., *Spiritualna i demonska magija od Ficina do Campanelle*, Eneagram, Zagreb, 2009.
31. Yates, Frances A., *Okultna filozofija u elizabetinskom dobu*, Vuković i Rujnić, Zagreb, 2013.